АШЫГ СӘНӘТИНӘ ҺӘСР ОЛУНМУШ ӨМҮР

Бу өмрүн саһиби сәнәтшүнас Әминә ханым Елдаровадыр. О Әминә ханым Елдарова ки,бөјүк Үзејир бәј Һачыбәјовун тәләбәси олмушдур.Вә һәлә чохумуз билмирик ки,Ү.Һачыбәјовун "Азәрбајҹан халг мусигисинин әсаслары" адлы мәшһур әсәринин бу күн дә горунмагда олан әлјазмасы мәһз Әминә ханым Елдароваја мәхсусдур.Јә"ни даһи бәстәкар сөзү кедән әсәринин мәтнини өз мусиги мәбәдкаһында о баш-бу баша кәзә-кәзә сөјләмиш, Әминә ханым да дејиләнләри јазыја көчүрмүшдүр.Һәм дә өлчүјәсығмаз фәһм саһиби олан Ү.Һачыбәјов тәләбәләринин нәјә гадирлијини дәгиг билдијиндән елә бу вахтларда Әминә ханыма ашыг мусигиси илә мәшгул олмағы мәсләһәт билмишдир.Мүәллиминин мәсләһәтини вәсијјәт олараг гәбул едән Әминә ханым өз өмрүнүн јарадычылыг шамыны ашыг мусигиси јолунда шө"ләләндирмиш вә уғурлу әмәјин бары тәк аралыға чыхартығы "Ашыг сәнәти" /1996/ китабыны да елә унудулмаз мүәллиминә һәср етмишдир.

Бәлли олдуғу үзрә,көкләри тарихин дәрин гатларына енмиш озан-ашыг сәнәтинин илкин јаранма чағы һаггында гәти фикир сөјләмәк чох чәтин олса да,онун орта әср вә бу күнкү дуруму сарыдан кәрәјинчә сөз-сөһбәт ачмаг вә бу сөз-сөһбәтә гошулмаг мүмкүндүр.Һәм дә е"тираф едәк ки,сөзүн ачдығымыз ашыг јарадычылығы барәдә һеч дә аз јазылмајыб.Амма доғрулуг будур ки,һәмин јазыларда ашыг јарадычылығы даһа чох поетик,јә"ни әдәбијјатшүнаслыг бахымындан арашдырылыб.Бу јарадычылығын сәнәтдә еһтива олунан мусиги саһәси исә,мүәјјән мә"нада,көлкәдә галмышдыр. Һалбуки ашыг сәнәти,хүсусән бу бирләшмәдәки "сәнәт" кәлмәси,билиндији тәк,чоханламлыдыр.Бурада поетик-јә"ни ше"р өрнәкләри илә јанашы,ашығын саз чалмасы,һавачат јаратмасы,охумасы,мәчлис апармасы вә с.мәсәләләр дә кениш шәкилдә экс олунур.Ә.Елдарова өз әсәриндә вурғуну,әсасән, ашыг мусигиси үзәриндә сахласа да,амма садалананлар һаггында да охучуда мүфәссәл тәсәввүр јарадыр.Елә бунун өзү дә китабын мәзијјәтләри сырасына дахилдир.

Биз ашыг јарадычылығынын,әсасән,әдәбијјатшүнаслыг бахымындан араш-

дырылдыгыны билдирдик.Амма бурадан елә гәнаәт јаранмасын ки,үмумиј-јәтлә ашыг мусигисиндән һеч данышылмајыб.Елә Ә.Елдарова өзү китабында бу саһәдә мүәјјән тәчрүбәнин олдуғуну хатырладыр вә Ү.Һачыбәјов, М.Могомајев,Бүлбүл кими даһиләрин ашыг мусигиси илә бағлы зәһмәтләрини гәдәринчә дәјәрләндирир.

Китабын "Ашыг сәнәтинин јаранмасы вә инкишафы һаггында" адлы биринчи фәслиндә мүәллиф үмумиликдә озан-ашыг,гопуз-саз јаранышы,кечид мәрһәләләрини изләјир,гајнаглара сөјкәнмәклә "озан","варсаг","јаншаг", "ашыг","гопуз","саз" терминләринин дашыдыгы мә"на чаларларындан,онларын трансформасијасындан сөз ачыр.

Јарадычылыг имканларына көрә ашыглары үч типдә тәснифләшдирән мүәллиф бурада устад ашыглары биринчи типә аид едир вә бу ашыглара мәхсус сәчијјәви јөнләр- онларын бәстәкар кими фәалијјәт көстәрмәләри, дастан гошмалары,нәғмәчи-инструменталист олмалары арашдырмада хүсуси шәкилдә габардылыр.

Тәдгигатдан бәлли олур ки,икинчи типә дахил олан ашыглар биринчиләр кими ше"р,дастан,һавачат јаратмасалар да,әсасән,ифачы ашыг кими танынырлар.

Үчүнчү тип ашыглар исә,мүәллифин гәнаәтинә көрә,"ашыг-шаирләр, ел шаирләридир.Онлар јени һавалар јаратмырлар,лакин сазда чалыр,охујурлар".

О,Шаир Вәли,Шаир Нәби,Шаир Мәммәдһүсејн,Шаир Һејда Әзиз кими сәнәткарлары мәһз бу типин нүмајәндәләри тәк тәгдим едир.

Сөзү кедән фәсилдә ашыгларын ифачылыг формаларындан да ајрыча данышан Ә.Елдарова онлары локал хүсусијјәтләринә көрә дә үч група ајырыр: а/Көјчә-Кәлбәчәр,Нахчыван вә Борчалы ашыглары; б/ Кәнчә-Шамхор,Товуз вә Газах ашыглары; в/ Шамахы,Күрдәмир вә Салјан ашыглары.

Бурада һәр бөлкә ашыгларынын сәнәтдәки дәсти-хәтләринин иллүстратив тәгдими,бә"зи нүанслар һесаба алынмазса,тәгдир олунасы өлчүдәдир.

Хүсусән бу күн ǰетишмәкдә олан ашыглар үчүн билмә,өјрәнмә мәгамында олан устад-шакирд ән"әнәләринин сфесифик чизкиләри ән хырда деталларына кими мүәллиф тәрәфиндән нәзәрә чатдырылмасы әһәмијјәтли дәјәр дашыјыр.

Фәсилдә Азәрбајчанда индијәдәк кечирилмиш ашыг гурултајлары,бу гурултајлардакы мә"рузәләр,ашыгларын гаршысындакы вәзифәләр һаггында да тарихилик бахымдан гијмәтли олан мүфәссәл мә"лумат вардыр.

Мәтнин вә мусигинин вәһдәтиндә,говушуғунда јаранан,тәкмилләшән ашыг ше"ринин ајры-ајры шәкилләри вә бу шәкилләрин фәрди,үмуми хүсусијјәтләри барәдә китабын һәчмчә чох да бөјүк олмајан икинчи фәслиндә мүәллифин јығчам сөһбәти елми-нәзәри долғунлуғу илә мараг доғурур.

Китабын бирликдә көтүрүлмүш ики әввәлки фәслиндән ики дәфә бөјүк олан үчүнчү фәсли билаваситә ашыг мусигисинә һәср олунмушдур.

Мусиги институтунун мәхсус истилаһларынын кениш тәтбиги,даһа дүзү, тәләби әсасында јазылмыш бу фәсил професионал сәчијјә дашыјыр.

Бәри башдан дејәк ки,мүәллифин бу фәсилдә арашдырмаја чәлб етдији мәсәләләр билаваситә онун өз шәхси мүшаһидәләринә әсасланыр.О,ашыгларын фәалијјәт көстәрдикләри бөлкәләри бир мүтәхәссис-фолклоршүнас олараг кәзиб долашмыш,саз һаваларыны гејдә алмышдыр.Одур ки,Ә.Елдарова бөјүк зәһмәтлә әлдә етдији өрнәкләрә сөјкәнәрәк јазыр:"Ашыг Әсәд 72,Ашыг Мирзә 74, Ашыг Ибраһим Гарачыоғлу вә Ашыг Гара Мөвлајев 79 һава билирди.1957-чи илдә Ашыг Талыбын вә Ашыг Шәмширин јаддашында 75 һава варды;Борчалы ашыгларынын репертуарына 7--дән чох һава дахилдир".Даһа сонра о,дејир ки,"һазырда бу сәтирләрин мүәллифиндә бүтүн ашыг зоналарындан топланмыш 249 һава ады вардыр".Һәмчинин о билдирир ки,"бу рәгәм ејни бир һаванын башга-башга зоналарда мүхтәлиф шәкилдә адланмасындан ирәли кәлмишдир".

Бәлли олдуғу үзрә,"сазын конструксијасы ашыг мусигисинин лад-интонасија хүсусијјәтләри илә мөһкәм бағлыдыр".Сазын ~~нөв~~ өз конструксијасы-

на кєрэ исэ үч нєвү вардыр ки,мүэллиф онлары охучуја белэ тэгдим е едир: а/ "Бөјүк саз".Бу,бэ"зэн "Ана саз" да адланыр.Тэгрибэн 8-9 сими олан бу мусиги алэти чох бөјүк олдуғундан ондан надир,тэсадүфи һалларда истифадэ олунур; б/ "Голтуг сазы",јахуд "Чүрэ саз" адланан мусиги алэти,јэ"ни бу нөв саз,эсасэн,4-5 симли олуб өз формасынын јығчамлығы вэ бир октава јухары көклэнмэси илэ сечилир; в/ Орта өлчүлү,узунлуғу 120 см олан "Тавар саз" ашыгларын эн чох истифадэ етдиклэри саздыр.Рекистирлэринэ көрэ бу сазын зил/мелодик/,бэм/көк/,дэм /орта/ симлэри олур.

Мелодијанын,сэслэрин ифасында саз симлэринин мэхсуси кејфијјэтлэрини ачыглајан мүэллиф сэсгатарынын эмэлэ кэлмэсиндэ сазын голундакы пэрдэлэрин дэ вэзифэ бөлкүсүнү нэзэрэ чатдырыр.Һэм дэ о,бурада ајры-ајры ашыгларын репертуарына,онларын чалдыглары сазларын пэрдэлэринэ эсасланмагла эјанилик үчүн хүсуси елми дэјэри олан сэсгатары чэдвэлини верир.

Китабда сазын көклэнмэси илэ баглы мүэллифин гејдлэри,хүсусэн бу саһэ илэ аз-чох марагланалар үчүн бөјүк мараг доғурур.Бурада Эминэ ханымын јаздыгларындан өјрэнирик ки,сазын дөрд көклэмэ нөвү вардыр.Ашыглар арасында "Гарачы көкү" адланан көк кварто-квинта аһэнкиндэ олуб ашыг мусигиси үчүн типик сэчијјэ дашыјыр.Бу көкдэ,эсасэн, "Эфшары","Гэһрэмани","Гарабаг гајтармасы","Короғлу","Күрди" вэ с. һавалар ифа олунур.

Сазын сэслэнмэсинэ мэхсуси аһэнк,чазибэдарлыг кэтирэн икинчи нөв көклэнмэ "Дилгэми көкү" адланыр.Вэ бу көклэнмэдэ "көк" симлэр "мелодик" симлэрэ нисбэтэн ашағыја доғру кичик септима јарадыр.Ајры сөзлэ,бу симлэр эслиндэ елэ дилгэми пэрдэ адланан баш пэрдэдэн бир пэрдэ ашағы көклэнир вэ бурдон вэзифэсини дашыјыр."Дилгэми","Баш мүхэммэс","Баш дивани","Кэрэм шикэстэси","Јаныг Кэрэми" вэс.һавалар икинчи көкэ дахилдир.

Бармағын "үрфани пэрдэси"нин үстүнэ гојулуб сазын "көк" симлэрдэн

бир октава ашағы көкләнмәси үчүнчү нөв көкләнмәни характеризә еләјир. Вә бу вахт "даими квинта,јахуд квинт-секст орган пункту әмәлә кәлир". Үчүнчү нөв көкдә сәсләнән саз һавалары бунлардыр: "Үрфани","Орта мүхәммәс","Тәчнис","Һичран Кәрәмиси","Ашыг һүсејни" вә с.

"Дивани пәрдә"нин апарычы,истигамәтләндиричи мөвге дашыдығы көкләнмәнин дөрдүнчү нөвүндә "көк" симләр "мелодик" групдан ашағы кварта әмәлә кәтирир.Вә бурада кичик терсија орган пункту кими сәсләнир. "Ајаг дивани","Ирәван чухуру",вә с.кими һавалар бу дөрдүнчү көк үстүндә ифа олунур.

Ә.Елдарованын ајры-ајры саз һаваларынын јаранма сәбәби,адланмасы илә бағлы орижинал мүлаһизәләри јени сөһбәт,араштырма мөвзусу кими бу саһә мүтәхәссисләриндән савајы,дилшүнас,тарихшүнаслар үчүн дә дәјәрли гајнаг олачағы сөзсүздүр.

Мүәллифин өз гәнаәтләрини китаба дахил етдији чохсајлы нот јазылары әсасында сүбута чалышмасы араштырманын елми-нәзәри истигамәтини мүәјјәнләшдирән амилләрдәндир.

Ашыгларын надир шәкилләрини дә китаба дахил етмиш Әминә ханым Елдарованын "Азәрбајҹан ашыг сәнәти" фундаментал әсәринин мусиги мәдәнијјәтимизә кәрәкли төһвә олдуғуна иман кәтирәнләрдәнәм.

БӘҺЛУЛ АБДУЛЛА
Филолокија елмләри доктору